

3. KAPITOLA

KORENE MODERNÉHO JAPONSKA

Moje japonské konexie – Japonsko pred rokom 1853 – Perry – Od roku 1853 do roku 1868 – Obdobie Meidži – Reformy Meidži – „Westernizácia“ – Zámorská expanzia – Krízový rámec – Otázky

Na rozdiel od iných krajín, o ktorých je reč v tejto knihe, pokiaľ ide o Japonsko, nehovorím tamojším jazykom, nežil som tam istý súvislý čas a po prvý raz som ho navštívil len pred dvadsiatimi rokmi. Napriek tomu som však mal takpovediac z druhej ruky veľa príležitostí naučiť sa niečo o selektívnych zmenách v Japonsku a o jeho zmesi európskych a domácich tradícií. Keď som sa presťahoval z Bostonu na východnom pobreží Spojených štátov, kde som sa narodil a vyrastal, do Kalifornie, ocitol som sa v časti krajiny s oveľa väčšou ázijskou populáciou, z ktorej mnohí boli Japonci alebo Američania japonského pôvodu. Ázijčania dnes tvoria najväčšiu časť študentstva na mojej univerzite (Kalifornská univerzita v Los Angeles), prevyšujú počet študentov európskeho pôvodu. Mám mnoho japonských priateľov a kolegov vrátane skvelej japonskej výskumnej asistentky, ktorá pozná Spojené štáty a Európu veľmi dobre, lebo tam dlho žila, ba došlo v tomto smere aj k manželskému zväzku. A naopak, mám mnoho amerických priateľov a kolegov, ktorí veľmi dobre poznajú Japonsko, lebo tam dlhý čas žili a v niektorých prípadoch takisto došlo k uzavretiu manželstva. Ja sám som získal japonských príbuzných, keď som sa priženil do rodiny s dvoma japonskými vetvami.

Výsledkom je, že ustavične počúvam o rozdieloch medzi Japonskom a Spojenými štátmi či Európou, a to od Japoncov, Američanov i Európanov, ktorí majú za sebou skúsenosť dlhodobého pobytu v Japonsku i v Spojených štátoch/Európe. Všetci moji japonskí príbuzní, študenti, priatelia a kolegovia hovoria o veľkých rozdieloch koexistujúcich s veľkými podobnosťami medzi japonskou a americkou/európskou spoločnosťou. Niektoré z týchto odlišností uvediem v náhodnom poradí, teda nie podľa dôležitosti: ospravedlňovanie (alebo neospravedlňovanie) sa, komplikované čítanie a písanie, mlčanlivé znášanie ťažkostí, extenzívna socializácia s perspektívnymi obchodnými klientmi, extrémna slušnosť, vzťahy k cudzincom, otvorene mizogynne správanie, komunikácia medzi pacientom a lekárom, hrdosť na kaligrafiu, zredukovanie individualizmu, vzťah k svokrovcem, odlišovanie sa od iných ľudí, postavenie žien, priamočiare hovorenie o citoch, nesebeckosť, spôsoby nesúhlasu s inými ľuďmi – a mnoho ďalšieho.

Všetky tieto rozdiely sú dedičstvom tradičného Japonska, koexistujúcim v modernom Japonsku so západnými vplyvmi. Tento mix sa začal krízou, ktorá vypukla 8. júla 1853 a akcelerovala nastolením obdobia Meidži v roku 1868 (o tom viac neskôr), keď sa Japonsko vydalo cestou programu selektívnej zmeny, ktorá trvala viac ako pol storočia. Obdobie Meidži v histórii Japonska je vari najvýrečnejším príkladom selektívnej národnej zmeny v modernom svete, ako aj príkladom využitia iných národov ako vzorov. Podobne ako kríza vo Fínsku, o ktorej sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, aj japonská kríza sa začala náhle hrozbou zo zahraničia (nie však skutočným útokom). Podobne ako Fínsko aj Japonsko prejavilo ohromujúcu schopnosť poctivého sebahodnotenia a trpezlivosti v experimentovaní s rôznymi riešeniami, kým nenašlo také, ktoré zabralo. Na rozdiel od Fínska sa Japonsko rozhodlo pre obšiahlejšie selektívne zmeny a malo väčší priestor na slobodu konania. Preto možno Japonsko obdobia Meidži považovať za dobrú prípadovú štúdiu, porovnateľnú s našou debatou o Fínsku.

* * *

Japonsko bolo prvou modernou neeurópskou krajinou, ktorú možno porovnať s európskymi a so zámorskými neoeurópskymi spoločnosťami (so Spojenými štátmi, s Kanadou, Austráliou a Novým Zélandom), čo sa týka životnej úrovne, industrializácie a technológie. Japonsko dnes pripomína Európu a Neoeurópy nielen hospodársky a technologicky, ale aj v mnohých politických a spoločenských aspektoch, ako je parlamentná demokracia, vysoká gramotnosť, západný štýl obliekania,

či prijímanie západnej hudby popri tradičnej japonskej hudbe. No na druhej strane je Japonsko v mnohých iných spoločenských a kultúrnych aspektoch stále oveľa odlišnejšie od všetkých európskych spoločností, než sa odlišujú jednotlivé európske spoločnosti jedna od druhej. Na týchto neeurópskych aspektoch japonskej spoločnosti nie je nič prekvapujúce. Dajú sa naskrze očakávať, veď Japonsko leží skoro 13 000 kilometrov od západnej Európy a zásadne ho ovplyvňujú neďaleké krajiny rozkladajúce sa na ázijskom kontinente (najmä Čína a Kórea), s ktorými má spoločnú dlhú históriu.

Do roku 1542 sa v Japonsku žiadny európsky vplyv neprejavil. Potom prišlo obdobie vplyvu spojeného s európskou zámorskou expanziou (limitovanou však veľkými vzdialenosťami) v rokoch 1542 až 1639, po ktorom nasledovalo až do roku 1853 obdobie útlmu. Po tomto roku dorazila do Japonska väčšina európskych aspektov, ktoré sa prejavujú v dnešnej japonskej spoločnosti. Samozrejme, nenahradili v Japonsku všetko tradičné, pretože z toho veľa zostalo. Vznikla však, podobne ako u pozostalých po požiari v bare Cocoonut alebo ako v Británii po druhej svetovej vojne, mozaika starého ja s novým ja – vo väčšej miere než v ktorejkoľvek zo šiestich krajín, o ktorých je reč v tejto knihe.

Až do reštaurácie obdobia Meidži bol skutočným vládcom Japonska dedičný vojenský diktátor zvaný šógun, kým cisár bol len bábkou bez skutočnej moci. V rokoch 1639 až 1853 šóguni obmedzovali kontakty Japonska s cudzincami, čím pokračovali v dlhej japonskej histórii izolovanosti ako dôsledku ostrovnej polohy krajiny. Keď sa však pozrieme na mapu sveta a porovnáme polohu Japonska s polohou Britských ostrovov, táto história nás možno spočiatku prekvapí.

Pri zbežnom pohľade sú obe tieto súostrovia v podstate ekvivalentom západného a východného pobrežia Eurázie. (Presvedčte sa sami na mape.) Japonsko a Británia vyzerajú, pokiaľ ide o plochu, zhruba rovnako a obe krajiny ležia neďaleko eurázijského kontinentu. Človek by teda očakával aj podobnú históriu kontaktov s kontinentom. V skutočnosti sa však od Kristových čias Británia až štyrikrát stala úspešným cieľom cudzích invázií, kým Japonsko nikdy. A naopak, britské armády bojovali na kontinente v každom storočí od čias normanskej invázie v roku 1066. Japonské armády však vstúpili na kontinent s výnimkou dvoch krátkych období až koncom 19. storočia. Už v bronzovej dobe pred 3 000 rokmi existoval čulý obchod medzi Britániou a kontinentálnou Európou; britské bane v Cornwalle boli hlavným ložiskom cínu na výrobu európskeho bronzu. Pred storočím či dvoma bola Británia krajinou s najväčším objemom obchodu, kým japonský zámorský obchod

zostával naďalej nepatrný. Prečo sú tieto obrovské rozdiely v takom protiklade s priamočiarymi geografickými očakávaniami?

Vysvetlenie tejto kontradikcie spočíva v dôležitých geografických detailoch. Hoci Japonsko a Británia pôsobia zhodne, čo sa týka plochy a izolácie, Japonsko je v skutočnosti od kontinentu päťkrát vzdialenejšie (177 km verzus 35,5 km), jeho rozloha je o 50 percent väčšia a pôda oveľa úrodnejšia. Počet súčasných obyvateľov Japonska je dvakrát vyšší než v Británii a jeho produkcia v pôde vypestovaných potravín, ťažobného dreva a pobrežného rybárstva je vyššia. Kým moderný priemysel si vyžaduje dovoz ropy a kovov, Japonsko je, čo sa týka základných zdrojov, v zásade sebestačné a zahraničný obchod až tak nepotrebuje – na rozdiel od Británie. To je geografické pozadie izolácie, ktorá charakterizuje väčšinu japonskej histórie a ktorá sa po roku 1639 iba zväčšila.

Európania sa doplavili do Číny a do Japonska po prvý raz v rokoch 1514 a 1542. Japonsko, ktoré vtedy už obchodovalo s Čínou a Kóreou, začalo obchodovať so štyrmi skupinami Európanov: s Portugalčanmi, so Španielmi, s Holanďanmi a s Britmi. To neznamenal priamy obchod medzi Japonskom a Európou, ale medzi obchodnými stanicami na čínskom pobreží a po celej juhovýchodnej Ázii. Kontakty s Európanmi sa týkali rôznych sfér japonskej spoločnosti od zbraní po náboženstvo. Keď do Japonska v roku 1542 dorazili prví portugalskí dobrodruhovia a predviedli so svojimi primitívnymi zbraňami strelbu na kačice, Japoncov to tak ohromilo, že horlivo vyvinuli vlastné strelné zbrane s tým výsledkom, že do roku 1600 disponovalo Japonsko väčším počtom lepších strelných zbraní ako ktorákoľvek iná krajina sveta. Prví kresťanskí misionári dorazili do Japonska v roku 1549 a do roku 1600 bolo už v krajine 300 000 kresťanov.

Šóguni však mali dôvody na obavy vo vzťahu k Európanom vo všeobecnosti a voči kresťanstvu konkrétne. Obviňovali Európanov zo zasahovania do japonskej politiky a dodávania zbraní domácim povstalcom proti japonskej vláde. Katolíci hlásali intoleranciu voči iným náboženstvám, ignorovali príkazy japonskej vlády, aby prestali šíriť svoju vieru, a boli považovaní za lojálnych k cudziemu vládárovi (pápežovi). Po ukrižovaní tisícov japonských kresťanov v rokoch 1636 až 1639 preťal šógun väčšinu väzieb medzi Japonskom a Európou. Kresťanstvo bolo zakázané. Väčšine Japoncov zakázali cestovať za more, ako aj usadiť sa tam. Tých japonských rybárov, ktorých zahnilo na more a tam ich potom vyzdvihli európske či americké lode, aby sa im následne podarilo vrátiť do Japonska, často zatvárali do domáceho väzenia, prípadne im zakazovali hovoriť o tom, čo za morom zažili. S výnimkou čínskych ob-

chodníkov v jedinej oblasti prístavného mesta Nagasaki a holandských obchodníkov s povolením zakotviť v nagasackom prístave pri ostrove Dešima, bol cudzincom vstup do Japonska zakázaný. (Holandania boli totiž protestanti a v Japonsku ich nepovažovali za kresťanov.) Títo holandskí obchodníci museli každé štyri roky vykonať ťažkú cestu do japonského hlavného mesta; putovať mohli len po prísne vymedzenej trase pod pozorným dohľadom, akoby boli nebezpečné mikróby v zapečatenom kontajneri. Niektorým japonským kniežatstvám sa však podarilo udržať obchod s Kóreou, Čínou a ostrovmi Rjúkjú, čo je súostrovie niekoľko stoviek kilometrov južne od Japonska a patrí doň aj ostrov Okinawa. Ojedinelé kórejské obchodné návštevy Japonska sa pred miestnou verejnosťou maskovali ako tolerované návštevy, ktoré priniesli „dary“. Všetko to však boli kontakty v minimálnom rozsahu.

Malý obchod medzi Holandskom a Japonskom bol hospodársky zanedbateľný. Holandskí obchodníci však mali pre Japonsko svoj význam ako dôležitý zdroj informácií o Európe. Japonské súkromné školy ponúkali okrem iných predmetov aj čosi, čo sa nazývalo „holandské štúdiá“. V ich rámci sa vyučovali informácie o praktických a vedeckých oblastiach získané z Holandska: osobitne o západnej medicíne, astronómii, mapách, výskume, zbraniach a výbušninách. Súčasťou japonského vládneho Úradu pre astronómiu bolo oddelenie, ktoré sa venovalo prekladu holandských kníh o týchto oblastiach do japončiny. Mnoho informácií o vonkajšom svete (vrátane Európy) prichádzalo do Japonska aj cez Čínu a prostredníctvom čínskych kníh a európskych kníh preložených do čínštiny.

V krátkosti: až do roku 1853 boli kontakty Japonska s cudzincami obmedzené a kontrolované japonskou vládou.

* * *

Japonsko v roku 1853 sa od dnešného Japonska veľmi odlišovalo, ba odlišovalo sa aj od Japonska na začiatku 20. storočia, a to v dôležitých smeroch. Do istej miery podobne ako stredoveká Európa bolo Japonsko v roku 1853 stále hierarchicky usporiadanou feudálnou spoločnosťou rozdelenou na jednotlivé kniežatstvá, ovládané miestnymi zemepánmi zvanými daimjó, ktorých právomoci sa dali porovnať s právomocami stredovekých európskych šľachticov. Na vrchole moci stál šógun z rodu šógunov Tokugawa, ktorý vládol v Japonsku od roku 1603 a ovládal jednu štvrtinu plochy Japonska, na ktorej sa pestovala ryža. Daimjóovia museli šóguna požiadať o povolenie, keď sa chceli oženiť, presťahovať, prípadne si postaviť či opraviť palác. Takisto sa od nich vyžadovalo, aby každý

Šógun, skutočný vládca Japonska do prevratu, ktorým sa začalo obdobie Meidži.

druhý rok priviedli svojich poddaných a presťahovali sa k šógunovi do hlavného mesta, čo ich stálo nemalé náklady. Okrem výsledného napätia medzi šógunom a daimjóami sa ako ďalšie problémy tokugawovského Japonska objavili prehlbujúca sa priepasť medzi šógunovými výdavkami a príjmami, množiace sa vzbury, urbanizácia a vzťahovanie triedy obchodníkov. Tokugawovskí šóguni si však s týmito problémami dokázali poradiť a zostali pri moci 250 rokov bez toho, že by im hrozilo bezprostredné nebezpečenstvo zvrhnutia. Miesto toho sa šokom, ktorý viedol k ich zvrhnutiu, stal príchod Západu.

Pozadím západného tlaku na Japonsko bol západný tlak na Čínu, ktorá vyprodukovala oveľa viac tovaru žiadaného na západe než Japonsko. Európski spotrebitelia chceli najmä čínsky čaj a hodváb, ale Západ produkoval málo tovaru, ktorý by Čína chcela na revanš, takže Európania museli vyrovnávať tento obchodný deficit vysielaním lodí so striebrom do Číny. Britskí obchodníci v snahe zmierniť krvácanie zo svojich zásob striebra dostali skvelý nápad prepravovať lacné ópium z Indie a predávať ho v Číne za ceny pod úrovňou cien domácej čínskej produkcie. (Nie, britská ópiová politika nie je vymyslené protizápadné ohováranie: bola to skutočne pravda a musíme to mať na pamäti, ak chceme pochopiť moderné čínske vzťahy k Západu.) Čínska vláda, pochopiteľne, reagovala vyhlásením ópia za zdraviu nebezpečné, zakázala jeho dovoz a požadovala, aby jej európski pašeráci odovzdali všetky zásoby tejto látky, ktoré prechovávali na lodiach kotviacich pri čínskom pobreží. Británia namietala, že táto čínska reakcia je nezákonným obmedzovaním obchodu.

Výsledkom bola ópiová vojna v rokoch 1839 až 1842 medzi Britániou a Čínou, prvý vážny test vojenskej sily medzi Čínou a Západom. Aj keď bola Čína, čo sa týka rozlohy i počtu obyvateľov, nepomerne väčšia ako Británia, ukázalo sa, že britské vojenské námorníctvo a armáda sú oveľa lepšie vyzbrojené a vycvičené ako ich čínske náprotivky. Preto Čína prehrala a musela prijať ponížujúce ústupky, vyplatiť značnú náhradu škody a podpísať zmluvu, na základe ktorej sa päť čínskych prístavov otvorilo britskému obchodu. Rovnaké ústupky si potom vymohli od Číny aj Francúzsko a Spojené štáty.

Keď sa japonská vláda dozvedela o takomto vývoji v Číne, zmocnili sa jej obavy, že je iba otázkou času, než niektorá zo západných mocností predloží podobnú zmluvu o prístavoch aj Japonsku. Stalo sa to v roku 1853 a tou západnou mocnosťou boli Spojené štáty. Dôvodom, prečo to spomedzi západných mocností boli práve Spojené štáty, ktoré mali motív konať proti Japonsku ako prvé, bolo dobytie Kalifornie od Mexika v roku 1848 spoločne s objavením zlata, čo spôsobilo explóziu americkej lodnej dopravy na tichooceánskom pobreží. Zvýšil sa aj počet plavieb amerických veľrybárskych a obchodných lodí v Tichom oceáne. Pochopiteľne, niektoré z týchto amerických lodí stroskotali a niektoré z týchto stroskotaní sa odohrali v oceánskych vodách neďaleko Japonska. Niektorí námorníci sa tak ocitli v Japonsku, kde ich buď zabili, alebo na základe tokugawovskej japonskej izolacionistickej politiky uväznili. Spojené štáty však požadovali pre týchto námorníkov ochranu a pomoc a chceli, aby mohli americké lode nakupovať v Japonsku uhlie.

A tak americký prezident Millard Fillmore vyslal komodora Matthewa Perryho do Japonska s flotilou štyroch lodí vrátane dvoch bojových parníkov s delostreleckou výzbrojou, ktoré nekonečne prekonávali vtedajšie japonské lode. (Japonsko nemalo nielen parníky, ale ani parné stroje.) Ôsmeho júla 1853 vplávala Perryho flotila nevítaná do zálivu Edo (dnes nazývaného Tokijský záliv), odmietla japonské príkazy na odchod, naopak, odovzdala list prezidenta Fillmora s požiadavkami a oznámila, že keď sa nasledujúci rok vráti, očakáva odpoveď.

Pre Japonsko bol Perryho príchod a jeho otvorená hrozba ohromujúcou silou niečím, čo v našej definícii chápeme ako „krízu“: bola to vážna výzva, ktorú nebolo možné vyriešiť pomocou existujúcich metód. Po Perryho odchode dal šógun kolovať Fillmorov list medzi daimjóami, aby mu povedali svoj názor a našli tú najlepšiu odpoveď; už to bolo neobvyklé. Spoločnou témou najrôznejších odpovedí bola silná túžba zachovať izoláciu Japonska, no súčasne aj uznanie praktic-

kej nemožnosti krajiny ubrániť sa Perryho vojnovým plavidlám. Objavil sa však aj kompromisný názor, že treba získať čas, aby si Japonsko mohlo zaobstaráť západné zbrane a technológiu a ubrániť sa samo. To napokon prevážilo.

Keď sa Perry 13. februára 1854 vrátil, tentoraz s flotilou deviatich vojnových lodí, šógun reagoval podpisom prvej japonskej dohody so západnou krajinou. Hoci sa Japonsku podarilo odsunúť Perryho požiadavku na obchodnú dohodu, muselo urobiť iné ústupky, čo ukončilo jeho 215-ročnú politiku izolácie. Krajina otvorila dva svoje prístavy ako útočisko pre americké lode, prijala amerického konzula, ktorého sídlom sa stal jeden z týchto prístavov, a súhlasila s humanitárnym zaobchádzaním so stroskotanými americkými námorníkmi. Po podpise tejto dohody sa rýchlo podarilo dosiahnuť podobné dohody s Japonskom aj veliteľom britského, ruského a holandského námorníctva na Ďalekom východe.

* * *

Štrnásťročné obdobie, ktoré sa začalo rokom 1854, keď šógunova vláda (zvaná bakufu) podpísala Perryho dohodu, čím ukončila stáročnú izoláciu Japonska, bolo v japonskej histórii obdobím zmätkov. Bakufu musela riešiť problémy, ktoré vyplynuli z vynúteného otvorenia krajiny. Šógun napokon podľahol, pretože toto otvorenie spustilo nezastaviteľný prúd zmien v japonskej spoločnosti a vláde. Tieto zmeny viedli k zvrhnutiu šóguna jeho japonskými súpermi, ktorí sa následne postavili do čela novej vlády a tá sa pustila do oveľa rozsiahlejších zmien.

Perryho dohoda a ani jej britské, ruské a holandské ekvivalenty však neuspokojili západné zámery, pokiaľ išlo o otvorenie sa Japonska obchodu. Preto v roku 1858 nový americký konzul v Japonsku vyrokovoal širšiu dohodu priamo o obchode, po ktorej nasledovali rýchlo za sebou dohody s Britániou, Francúzskom, Ruskom a Holandskom. Japonsko považovalo tieto dohody za ponižujúce a označovalo ich za „nerovné“, pretože boli stelesnením západniarskeho názoru, že Japonsko si nezaslúži také zaobchádzanie, s akým západné mocnosti pristupovali jedna k druhej. Tieto zmluvy napríklad zabezpečovali extrateritorialitu západných občanov v Japonsku, čiže tieto osoby neboli podriadené japonským zákonom. Hlavným cieľom japonskej politiky v nasledujúcom polstoročí sa preto stalo prekonanie týchto nerovných dohôd.

Japonská vojenská slabosť v roku 1858 odsunula tento cieľ do vzdialenej budúcnosti. Miesto toho sa oveľa skromnejším bezprostredným cieľom bakufu v roku 1858 stalo minimalizovať zasahovanie západ-